

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАСТУПНОСТІ В ДИДАКТИЦІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Вашуленко О. В.

Україна, м. Київ, Інститут педагогіки НАПН України

В умовах процесу реформування загальної середньої освіти відповідно до ідей Нової української школи актуальною проблемою стає розробка змісту й методики навчання з урахуванням нових Державних стандартів, освітніх програм для загальноосвітньої школи на засадах неперервності й узгодженості організації освітнього процесу.

Особливістю неперервної освіти є дискретність її організаційної основи, яка реалізується у вертикальному (наявність різних рівнів освіти) та горизонтальному (наявність різних закладів освіти) напрямках. Це передбачає врахування конкретних особливостей кожного рівня освіти, забезпечення єдності, наступності та перспективності, ієрархії та цілісності неперервної освіти. Характерними ознаками неперервної освіти є також її багатокомпонентність та різнохарактерність. Зазначені особливості, створюючи різноманітні суперечності, ускладнюють розвиток системи неперервної освіти та навчання протягом життя. Ці суперечності виявляються у процесі переходу до нового освітнього рівня в неузгодженості, розходженнях цільових настанов, їх ієрархії, у змісті, формах, методах, соціальній позиції учнів/учениць. Розв'язання згаданих суперечностей можливе за умови забезпечення взаємоузгодженості та взаємозв'язку між вертикальною і горизонтальною педагогічними системами різних освітніх рівнів у процесі переходу до нових, більш складних етапів функціонування. Зазначені проблеми зумовлюють пошук шляхів здійснення неперервної освіти в Україні, яка забезпечить організаційну і змістову єдність, наступність та взаємозв'язок усіх її рівнів.

Проблема наступності у системі освіти не нова. Вона розглядається як багатоаспектне педагогічне явище. Термін «наступність» тлумачиться як закон,

закономірність, умова, принцип, вимога, спосіб, правило, фактор, засіб. Власне, у педагогічній теорії наступність трактується як універсальна педагогічна категорія, яка забезпечує взаємоузгодженість і взаємозв'язок суміжних ступенів, етапів педагогічної діяльності, що і забезпечує неперервність системи освіти. Явище наступності спостерігається у конкретних навчальних ситуаціях, у змінах, які відбуваються в педагогічному процесі. У педагогіці наступність проникає у зміст освіти, у методiku викладання, у поєднання компонентів освітнього процесу та його рівнів. Педагогічне явище наступності розглядається як закономірний зв'язок навчання і виховання, який зумовлює єдність і неперервність у розвитку особистості. Поняття наступності характеризує вимоги, які ставляться до знань і вмінь учнів/учениць на певному етапі навчання; форм, методів і прийомів опрацювання нового навчального матеріалу як з боку вчителів, так і з боку авторів програм та підручників. Таким чином, наступність у шкільній практиці забезпечується методично і психологічно обґрунтованою побудовою програм, підручників, дотриманням послідовності руху від простого до складного в навчанні та організації самостійної роботи учнів і взагалі всією системою методичних засобів. Отже, сутність наступності не тільки у наявності наступних зв'язків. Вона передбачає врахування динаміки, руху, розвитку педагогічного процесу.

Формою реалізації ідеї наступності у педагогічній науці виступає дидактичний принцип, який забезпечує неперервність освіти.

Проблема наступності має кілька наукових аспектів, зокрема:

- психологічний (пов'язаний з вивченням природного логічного зв'язку в розвитку дітей, визначенням специфіки переходу від однієї провідної діяльності до іншої, виокремленням закономірностей психологічного розвитку учнів/учениць на перехідному етапі);

- педагогічний (спрямований на: збагачення поняття «наступність» новим істотним змістом; з'ясування специфіки прояву феномена наступності у різних педагогічних категоріях; визначення напрямів розвитку, освіченості та вихованості школярів/школярок на різних рівнях освіти тощо);

- методичний (стосується визначення послідовних логічних зв'язків у меті, завданнях, змісті, методах, організаційних формах і засобах навчання та виховання).

Аналіз літератури з досліджуваної проблеми дав можливість узагальнити уявлення про сутність і функції дидактичного принципу наступності, який:

- передбачає взаємозв'язок та узгодженість у змісті, організаційно-методичному забезпеченні освітнього процесу на різних етапах і рівнях навчання;

- забезпечує реалізацію інших дидактичних принципів - науковості, систематичності, послідовності, доступності;

- сприяє встановленню зв'язків між новими і раніше здобутими знаннями як елементами цілісної системи; забезпечує їх подальший розвиток і осмислення на новому, вищому рівні;

- сприяє підготовці учнів/учениць до оволодіння новими, більш складними знаннями і вміннями у майбутньому;

- налагоджує зв'язки між знаннями, які повідомляються на одному уроці і в різних темах курсу, між навчальним матеріалом різних предметів;

- вказує, що на наступному етапі навчання не потрібно затримувати учнів на рівні попереднього, конструктивніше відновлювати старе у процесі подальшої роботи над новим матеріалом;

- здійснює послідовний зв'язок у роботі окремих класів і шкільних ступенів шляхом застосування таких засобів, як: узгодження програм, підручників, навчальних посібників, повторення навчального матеріалу, проведення узагальнювальних уроків, відвідування вчителями-предметниками занять у початкових класах і т.ін.

Отже, наступність гарантує цілісність і єдність організаційно-методичного, змістового та процесуального складників навчально-пізнавальної діяльності на суміжних рівнях освіти. Її відсутність в освітньому процесі призводить до зниження його ефективності. Пізнавальна сутність наступності полягає у встановленні закономірних зв'язків між етапами розвитку особистості з

урахуванням специфіки певного вікового періоду, у створенні психолого-педагогічних умов, які дозволяють своєчасно здійснити коригувальну роботу та перспективне планування шляхів оптимізації пізнавальної діяльності.

Забезпечення наступності між початковою та основною школою здійснюється взаємоузгодженою взаємодією педагогічних систем суміжних рівнів освіти. Вчителі початкових класів та вчителі основної школи виступають основною і визначальною ланкою реалізації ідеї наступності між початковою та основною школою. Саме від їхньої професійної компетенції, творчого потенціалу, наявних знань та розуміння сутності наступності, вміння організувати освітній процес, процесуально його забезпечувати дієвими педагогічними засобами, в яких обов'язково враховуються закономірності й особливості розвитку та навчання на суміжних етапах освіти, від їхньої особистої позиції щодо шляхів послідовного вирішення завдань навчання і розвитку дітей залежить ефективність функціонування окремих ступенів неперервної освіти.

Серед результативних шляхів практичного забезпечення наступності можна назвати:

- підсилення соціальної ролі проблеми наступності у кваліфікаційній підготовці учителів шляхом розкриття сутності та практичного значення наступності як принципу освіти, регулятора в організації освітнього процесу на різних етапах педагогічної діяльності;

- втілення теоретичних розробок та педагогічних досягнень у практику, врахування надбань педагогічного досвіду вчителів з проблеми наступності у формуванні основних положень наукових досліджень;

- проектування й організацію змістового та процесуального компонентів педагогічної діяльності на основі гуманістичного підходу до організації освітнього процесу;

- підсилення мотиваційної сторони навчальної діяльності, яка є основою активізації пізнавальної сфери дитини, розвитку творчості, ініціативи та інтересу до здобування знань;

- забезпечення цілісності неперервно-дискретного характеру системи освіти шляхом вирішення протиріч, які виникають у процесі навчання на суміжних рівнях освіти.

- розроблення засобів освітньо-педагогічного управління на суміжних рівнях освіти;

- проведення діагностувально-корекційної роботи із запобігання труднощам в освітньому процесі на суміжних рівнях освіти;

- створення освітнього середовища, яке б сприяло самореалізації та самоствердженню кожної дитини, формуванню ключових і предметних компетентностей, становленню стійких пізнавальних інтересів.

Тому для забезпечення наступності на суміжних рівнях освіти необхідно дотримуватися таких дидактичних умов, які забезпечують ефективність реалізації наступності у змістовому та організаційному напрямках:

- враховувати індивідуально-психологічні особливості школярів;

- створювати освітнє середовище, у якому дитина почувала б себе невимушено, комфортно, не боялася розкривати світ власних емоцій;

- упроваджувати засоби стимулювання та заохочення дітей до пізнавальної діяльності;

- забезпечувати систему взаємозв'язків у змісті і формах педагогічного процесу, оптимальне співвідношення та зв'язок між окремими етапами навчально-виховного процесу;

- здійснювати постійну опору на попередні знання, уміння й навички, забезпечувати їх удосконалення, осмислення на новому вищому рівні та підготовку школярів до засвоєння нових знань, умінь та навичок;

- забезпечувати систему оптимальних вимог до очікуваних результатів навчання здобувачів освіти, форм і методів роботи з ними на усіх етапах навчання;

- забезпечувати поступальність розгортання освітнього процесу;

- розвивати рефлексивні уміння в учнів/учениць, формувати навички самоконтролю та самооцінки;

- аналізувати причини неуспішного адаптаційного періоду й запроваджувати способи, спрямовані на подолання труднощів у навчанні учнів/учениць на наступному етапі навчання.

Зазначені вимоги до забезпечення наступності в освітньому процесі не претендують на повноту і завершеність.

Таким чином, наступність є закономірною умовою цілісності та ефективності освітнього процесу, фактором, який визначає логіку та послідовність навчання та виховання особистості на усіх вікових етапах, а тому вона повинна реалізуватися на усіх рівнях презентації змісту освіти.

На допредметному, загальнодидактичному, тобто відобразитися в основних теоретичних засадах побудови змісту сучасної освіти, у Законі України «Про освіту», у Державних стандартах освіти з кожного освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня.

На предметному – втілюватися в навчальних планах, програмах, підручниках, посібниках, які впроваджують державні стандарти у шкільну практику і повинні відповідати реальним навчальним можливостям школярів/школярок певного віку; враховувати попередні етапи засвоєння знань та всі компоненти змісту освіти; забезпечувати оптимально доступну й економну логіку розгортання основних знань у процесі викладу інформації про теорії, процеси та їх механізми, способи дій.

На рівні навчального матеріалу – вчитель повинен забезпечити поступовість у становленні орієнтовної основи діяльності та наступність в оволодінні знаннями, уміннями і навичками; етапи засвоєння знань повинні бути взаємоузгоджені та взаємопов'язані логікою викладу навчального матеріалу, у якій враховано закономірності засвоєння знань та визначена міра співвідношення у подачі нового матеріалу з повторенням раніше вивченого; забезпечити наступність змістової та процесуальної сторін освітнього процесу, що передбачає проведення нового уроку як логічного продовження попереднього як за змістом нового матеріалу, який вивчається, так і за характером та способами навчально-пізнавальної діяльності учнів/учениць;

забезпечити оптимальне співвідношення теоретичного матеріалу і вправління; реалізувати внутріпредметні і міжпредметні зв'язки; передбачати послідовність впливів на здобувачів освіти, щоб не порушувалися зв'язки між попередніми та наступними етапами соціалізації окремого індивіда та колективу дітей у цілому.

На рівні присвоєння - враховувати пізнавальний досвід особистості, який забезпечує індивідуальну адаптацію до нових умов життєдіяльності; індивідуально-психологічні особливості у розвитку дітей. Це дозволить своєчасно здійснити коригувальну роботу та перспективне планування шляхів оптимізації пізнавальної діяльності.

Такий підхід до забезпечення наступності гарантує:

- на етапі початкової освіти – збереження цінності цього вікового періоду, пізнавально-особистісний розвиток дитини, її готовність до взаємодії з навколишнім середовищем; розвиток провідної діяльності як фундаментального новоутворення молодшого шкільного віку; спрямованість освітньої роботи на ті вимоги, які будуть пред'явлені в основній школі;

- на етапі базової середньої освіти – опору на наявний рівень навчальних досягнень молодшого шкільного віку, активне використання їх в освітньому процесі; індивідуальну роботу у випадках інтенсивного розвитку, спеціальну допомогу з корекції несформованих на попередньому етапі якостей, розвиток провідного виду діяльності як фундаментального новоутворення раннього підліткового віку і перспективний розвиток якісно нових видів діяльності і форм взаємодії з навколишнім середовищем, нових рис особистості школяра.

Ефективність наступності в освітньому процесі досягається шляхом комплексного підходу до забезпечення зазначених вище дидактичних умов забезпечення наступності, що передбачає розробку дидактичних основ формування змісту освіти, організаційно-методичну роботу з педагогами і батьками, систематичне методичне забезпечення навчання і виховання особистості.

Список літератури

1. С. У. Гончаренко, *Український педагогічний словник*. Київ, 1997.
2. О. Вашуленко, «Питання наступності в педагогічній теорії», *Педагогіка і психологія. Вісник Академії педагогічних наук*, № 4, с. 49–59, 2005.
3. О. Я. Савченко, *Дидактика початкової освіти*. Київ, Україна: Грамота, 2012.